

**Трансформація філософсько-освітніх ресурсів
у контексті глобалізованого та інтернаціоналізованого світу
Transformation of philosophical and educational resources
in the context of a globalized and internationalized world**

Авторське резюме. У статті досліджено сутність і зміст головних проблем (у тому числі й освітніх), які постають перед людством у зв'язку із глобалізацією; відзначається, що у дофілософський період культура і світогляд людини носили синкретичний характер, тому педагогічна діяльність не була прерогативою певних представників суспільства. Уточнено особливості розвитку системи освіти на різних історичних етапах. Підкреслюється, що у процесі глобалізації та інтернаціоналізації система освіти переходить на якісно новий етап – стадію міжнародної інтеграції, яка поступово розвивається до рівня інтернаціоналізації національних освітніх систем. Звернено увагу на велику кількість методологій, концепцій і підходів до аналізу різних рівнів, сторін, напрямів і граней освітньої системи в цілому як самостійної підсистеми культури, цивілізації, суспільства. Акцентовано увагу на очевидності того факту, що в умовах глибоких структурних трансформацій суспільство постає перед необхідністю продукування нової освітньої моделі, релевантної та адекватної умовам розвитку сучасної правової держави і громадянського суспільства. Зроблено висновок про те, що в умовах глибоких структурних трансформацій суспільство постає перед необхідністю продукування нової освітньої моделі, релевантної та адекватної умовам розвитку сучасної правової держави і громадянського суспільства.

Ключові слова: глобалізація, філософія освіти, культура, цивілізація, природа, буттєвий простір, екологія, духовна сфера, інтернаціоналізація.

Abstract. This article explores the nature and content of the main problems (including educational) facing humanity in connection with globalization; notes that in the period of philosophical culture and worldview man wearing syncretic character, so pedagogical activity was the prerogative of certain members of society. Peculiarities of the education system at different stages of development. It is emphasized that the process of globalization and internationalization of education system moves to a new stage - the stage of international integration, which gradually developed to the level of internationalization of national educational systems. Attention is paid to a large number of methodologies, concepts and approaches to the analysis of different levels, parts and facets of the educational system as a whole as an independent subsystem of culture, civilization and society. Attention is given to the evidence of the fact that in a deep structural transformation of society confronts the need to produce new educational models, relevant and adequate conditions of modern rule of law and civil society. The conclusion is that in a deep structural transformation of society confronts the need to produce new educational models, relevant and adequate conditions of modern rule of law and civil society.

Keywords: globalization, philosophy of science, culture, civilization, nature, existential space, environment, spiritual sphere, internationalization.

Keywords: globalization, philosophy of science, culture, civilization, nature, existential space, environment, spiritual sphere, internationalization.

Постановка проблеми. Актуальність теми обумовлена зростаючою роллю освіти у процесі соціалізації людини в суспільстві, підвищення значення освіти як засадничого компонента прогресивного розвитку будь-якого суспільства, що реалізує продуктивний механізм трансляції накопичених знань та культурних надбань від покоління до покоління. Нового, обумовленого процесами глобалізації, значення набуває філософська думка, яка вирішує проблему фундаментальної відмінності між тим, що існує незалежно від людини – світом природи й тим, що створено людиною як у зовнішньому, так і у власному – фізичному й духовному – буттєвому просторі.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження проблематики освітньої системи, філософії освіти, соціальної та біологічної природи людини знайшли своє відображення в наукових розвідках таких вчених як Р. Арцишевський, В. Афанасьєв, І. Беккер, Д. Белл, Г. Гегель, К. Маркс, П. Монро, М. Розов, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма, А. Хазен, С. Шевельова та інших. Актуальною є ця проблема і для вітчизняних дослідників, а саме: Є. Андроса, В. Андрущенко, О. Базалука, Г. Берегової, В. Бикова, А. Бичка, В. Вернадського, О. Вознюка, О. А. Дубасенюка, І. Предборської, Ю. Федіва, К. Яреська та інших.

Мета дослідження полягає у визначенні ролі освіти як ключового компонента прогресивного розвитку будь-якого суспільства; розгляді проблем, які постають перед людством у зв'язку із глобалізацією; з'ясуванні причин формування нового напрямку в сфері соціально-духовного продукування – філософії освіти. Крім цього автор має на меті: визначити вплив сучасних умов філософського знання на формування й динаміку розвитку педагогічних систем; вказати причини освітньої кризи, що є характерною практично для усіх країн світу; встановити зв'язок між формуванням нових філософських ідей в сфері освіти, внутрішніми проблемами і протиріччями освітньої системи, а також масштабними трансформаціями в культурному житті суспільства.

Виклад основного матеріалу. Визначальну роль у процесі соціалізації людини в суспільстві відіграє система освіти, яка є засадничим компонентом прогресивного розвитку будь-якого суспільства, реалізує продуктивний механізм трансляції накопичених знань та культурних надбань від покоління до покоління. Це стосується знань про світ, що оточує людину та різноманітні за змістом і характером прояви суспільного життя, про сформовану людством субординовану систему цінностей; це торкається також вмінь та навичок людини щодо вирішення проблем, виникаючих у процесі взаємодії у триаді Людина – Суспільство – Природа.

Протягом усієї історії людства філософська думка вирішує проблему фундаментальної відмінності між тим, що існує незалежно від людини – світом природи й тим, що створено людиною як у зовнішньому, так і у власному –

фізичному й духовному – буттєвому просторі. Конкретна інтерпретація людських здібностей до творення й самотворення, їх походження, значення, форм прояву – відзначалася досить широким діапазоном – залежно від історично-зумовлених світоглядних тенденцій, а також позицій суспільно-політичної рефлексії в загальному проблемному полі філософської думки.

Буття людини ХХІ століття визначають потужні процеси глобалізації та інтернаціоналізації, розмах яких без перебільшення має загальноцивілізаційний, історичний характер. В трактуванні складної природи глобалізму немає єдиного підходу: одні дослідники вважають, що глобалізм – це і є сучасна світова система, інші – що світова система функціонує в умовах глобалізації, але безсумнівним є те, що глобалізм – це складне соціально-політичне, техно-економічне і культурно-духовне явище. Серед головних проблем, які постають перед людством у зв'язку із глобалізацією, сучасні дослідники виділяють наступні:

1. Поглиблення прірви між розвиненими країнами та рештою світу, зумовлене прогресуючим наростанням нееквівалентного обміну.

2. Потенційно руйнівна деформація фінансово-ринкових механізмів, створення умов, коли конкуренція перестає бути стимулюючим чинником для виробників.

3. Ажіотажна експансія спекулятивного, а не виробничо-стимулюючого капіталу.

4. Агресивне, домінуюче, нерівноправне панування у міжнародній економічній сфері ТНК – транснаціональних корпорацій, Всесвітньої торгової організації, Міжнародного валютного фонду тощо.

5. Екологічна небезпека, пов'язана із небажанням одних і неспроможністю інших вкладати гроші в нові, природозберігаючі технології.

6. Контрпродуктивність та ірраціоналізм міжлюдських відносин, актуалізація не творчих, життєстверджуючих рис людської природи, а деструктивних, антигуманних, контркультурних проявів поведінки індивідів.

7. Інверсія у міжлюдських стосунках установок солідарності та взаємодопомоги у бік ампліфікованого культивування індивідуалізму та егоїзму, та, як наслідок – ствердження цинічної моралі як викривленої норми взаємин між людьми.

8. Експансія корумпованих політичних режимів, поширення протизаконних виборчих технологій.

9. Прогресуюче наростання відчуження людини від оточуючих її індивідів, від політичного життя, влади, від традиційних цінностей, культури, від нормального, реального, а не віртуального спілкування [1].

У процесі розвитку системи знань цивілізації продукували інформацію про оточуючий світ і різні види людської діяльності, формуючи в арсеналі суспільної духовної сфери освіти, яка виконувала іманентні їй і в умовах сьогодення основні функції – набуття, збереження, елаборації і трансляції наявної інформації наступним поколінням. Особливим аспектом є методологія трансляції знань, оцінка їх усвідомлення, розуміння та засвоєння. На користь діалектики загального й особливого в контенті освіти свідчать історично зафіксовані факти зміни парадигм у її змістовому наповненні. Подібні зміни зумовлені, по-перше, безперервним зростанням обсягу й глибини людських знань про природні та соціальні явища оточуючого світу; по-друге – певною оптимізацією методів, шляхів і напрямів трансляції актуальних знань в системі освіти; по-третє – масштабними трансформаціями в усіх сферах суспільного життя сучасного глобалізованого світу – політичній, економічній, соціальній, духовній, культурній й, відповідно, необхідністю забезпечення функціонально-змістової когеренції системи освіти із динамічно змінюваним світом.

У дофілософський період культура і світогляд людини носили синкретичний характер, тому «зберігачі» й «передавачі» знання не були соціально та функціонально диференційовані, педагогічна діяльність не була прерогативою певних представників суспільства. Тільки з виникненням і розвитком філософії, яку в даному контексті доречно визначити як теоретично-рефлексійне підґрунтя формування світогляду, спорадичні, стохастично-

інтуїтивні процеси впливу світогляду людини, по суті, соціально-біологічної істоти, на її діяльність та еволюцію, почали набувати усвідомленого, прогресивно-орієнтованого і цілеспрямованого характеру. К. Маркс з цього приводу наголошував: «Оскільки будь-яка істинна філософія є духовною квінтесенцією свого часу, з необхідністю настає такий час, коли філософія не тільки внутрішньо, за своїм змістом, але й зовнішньо, за своїм проявом, вступає у зіткнення та у взаємодію із с дійсним світом свого часу. Філософія перестає тоді бути визначеною системою по відношенню до інших визначених систем, вона стає філософією узагалі по відношенню до світу, стає філософією сучасного світу» [3, с.105].

У різні історичні періоди розвитку цивілізації зазначені складові елементи освітнього процесу піддавалися модифікації, корекції, модернізації, але ніколи не виключались з його процесуально-функціональної цілісності. Аналіз розвитку системи освіти на різних етапах її розвитку дає змогу виокремити в її змісті загальне і особливе. Загальним у даному випадку виступає насамперед той факт, що усі цивілізації минулих і сучасних епох уособлювали й уособлюють себе як джерело і продукт суспільного розвитку, що забезпечує континуальність інформаційного процесу.

Зміна етапу розвитку цивілізації диктує необхідність зміни системи освіти, вимагає перегляду парадигми освіти. Первинним фактором при цьому стають знання, досвід і ціннісні орієнтири людини. Це – епоха інформаційного суспільства, епоха технологічної культури, епоха дбайливого, екологічного ставлення до навколишнього світу, культурній спадщині і самій людині. Безумовно, новому періоду розвитку людства повинні відповідати нові освітні системи, нові моделі навчання, нова філософія освіти та нова парадигма освіти. Це вже інша методологія творчої діяльності учня, покладена в основу системи освіти, і вона вимагає формування інших моральних і вольових якостей, духовного розвитку людини, а сама система освіти при цьому стає інноваційною.

У розвинених країнах національна система освіти ще з кінця вісімдесятих років ХХ століття розглядається як найважливіша складова, що визначає розквіт, безпеку і майбутнє країни, як стратегічно важлива сфера суспільного буття, як основний фактор розвитку, формування й зміцнення інтелектуального потенціалу нації, її самостійності та конкурентоспроможності на міжнародній арені. Також призначення освіти вже в період її становлення полягало в організації систематизування і методології передачі комплексу знань наступним генераціям. У своїй єдності та нерозривності ці конвергентні напрями – систематизація знань і методологія їх передачі і засвоєння – імпліцитно формують смислоутворюючий тренд освітньої системи.

У процесі глобалізації та інтернаціоналізації система освіти переходить на якісно новий етап – стадію міжнародної інтеграції, котра поступово розвивається до рівня інтернаціоналізації національних освітніх систем. Початок нового тисячоліття було ознаменовано тим, що провідні світові держави почали процес докорінного реформування системи освіти, зокрема, вищої. У дев'яностих роках ХХ та на початку ХХІ століття освіта починає розглядатись як стратегічно важлива сфера суспільного життя, оскільки потужність будь-якої країни зумовлюється ампліфікацією, перш за усе, системи освіти.

Починаючи з 50-х років ХХ століття в соціальній філософії намітився процес формування нового напрямку в сфері соціально-духовного продукування – філософії освіти. Утворення в структурі філософського знання нового виду її рефлексії, філософії освіти, вбачається цілком закономірним. Філософське осмислення освіти як соціокультурного феномену показує, що на всьому шляху свого розвитку філософська думка переводила дослідження даної форми духовного виробництва в сферу партикулярного, соціально-ціннісного знання. І тільки в умовах ХХІ століття філософія виявила безпосередній інтерес стосовно досліджень освіти як особливої сфери соціального буття.

Освіта, характеризуючись узагальненим ціннісним змістом, будучи, по суті, явищем поза часом та простором, розвивається між тим у конкретному

культурно-історичному просторі, уособлюючи граничні орієнтири обширу знань певної історичної епохи у певний відрізок часу.

На думку вітчизняних дослідників, філософське осмислення освіти було зумовлено необхідністю конструктивного підходу до вирішення нагальних проблем освіти саме з філософських позицій, її основних принципів, категорій, пояснення закономірностей формування та розвитку цього виду соціокультурної діяльності, яка набула обрисів «інтелектуальної власності людства» [5].

Початок нового тисячоліття було ознаменовано актуалізацією суспільства знання, головна функція якого – випереджаючий розвиток пізнавальних якостей особистості, модернізація освітніх систем, зростання інтелектуального потенціалу суспільства. Практично усі країни світу активно реалізують концепцію безперервної, протягом життя, освіти, сутність якої полягає в залученні якомога більшого числа осіб до освітнього процесу в різноманітних його формах.

Вказаний період активізував певний комплекс проблем освітньої діяльності, вирішення яких можливе тільки за умов наявності науково-обґрунтованої бази філософської методології та відповідного арсеналу інструментів наукового пізнання. В даний час існує безліч методологій, концепцій і підходів до аналізу різних рівнів, сторін, напрямів і граней освітньої системи в цілому як самостійної підсистеми культури, цивілізації, суспільства. Філософські дослідження в даній галузі можна умовно поділити на два розділи:

1. Філософія освіти, що покликана розкрити філософські засади освіти як соціокультурного феномена, її функції як соціального інституту відтворення певного типу людської суб'єктивності.

2. Філософські проблеми педагогічної діяльності, в яких, у свою чергу, можна виділити два рівні: а) метатеорія, що слугує підґрунтям розробки методології педагогіки, на основі якої в подальшому здійснюється аналіз проблем фундаментальної педагогіки та проектуються засоби їх

концептуально-діяльнісного вирішення; б) теоретико-методологічні засади обґрунтування конкретних педагогічних феноменів і видів освітньої практики.

Даний напрям являє собою особливу спеціалізовану галузь педагогічного знання, узагальнюючи та інтегруючи досягнення загальної філософії, результати теоретичного аналізу педагогічної практики, ідеї суспільно-політичних та педагогічних рухів. В якості предмета даної галузі гуманітарного знання виступають найбільш загальні підвалини освітньої діяльності – суб'єкт і об'єкт педагогіки, цілепокладання, проектування, управління тощо, методологія її пізнання і ціннісного осмислення [7].

Найбільш суттєво на формування й динаміку розвитку педагогічних систем впливало й продовжує впливати в сучасних умовах філософське знання. Даний вплив реалізується по двом основним напрямам:

1) Через безпосередній вплив філософії на педагогіку шляхом вибудовування методології педагогічної діяльності.

2) Шляхом розробки світоглядних парадигм освіти й педагогічної діяльності у смислових межах філософських систем. Практично всі філософські системи, вироблені цивілізацією, порушували вказані проблеми, зокрема, Аристотель намагався визначити цілі педагогіки, концентруючи їх у процесах цілісної реалізації призначення людини, яке зосереджено у свободі, мудрому спогляданні й філософських роздумах. Саме в освіті Аристотель вбачав можливість реалізації переходу людини до її буття, заснованого на розумі [4].

Загалом кажучи, філософія дозволяє зрозуміти сутність освіти як суспільного феномена, визначити її генеральні цілі, обґрунтувати ціннісне наповнення, усвідомити її місце і роль в суспільній системі. Освіта формує другу (соціальну) природу людини (на відміну від першої – біологічної), протиставляє його вихідній, першій природі, її силам, емоціям, афектам, інстинктам і пристрастям. Друга природа людини покликана надати їм олюднений, культурний характер. Показовою в цьому відношенні вбачається думка Гегеля, котрий наголошував: «Лише за допомогою освіти людина така, якою вона повинна бути в якості людини; вона (освіта) є його другою

природою, єдино лише за допомогою якої вона опановує те, чим вона володіє від природи, і лише таким чином вона є дух» [2, с.109].

Формування нових філософських ідей в сфері освіти зумовлені не тільки внутрішніми проблемами і протиріччями освітньої системи, але, ширше – масштабними трансформаціями в культурному житті суспільства, змінами його інтелектуального стану, модернізацією моделей соціальної взаємодії з урахуванням нових цивілізаційних викликів. Політика міжнародних відносин в умовах нового тисячоліття характеризується широким практичним впровадженням концепції апроксимації, сутність якої в симпліфікації – спрощенні важкозрозумілого, контамінованого, орієнтації на мінімізацію витрат, зокрема, в культурно-освітній сфері. Це дає можливість західній культурі ампліфікуватись в світовому просторі, долати бар'єри духовної алієнації, стати зрозумілою, свідомо прийнятною в різних країнах на усіх континентах, для різноманітних соціальних груп, реалізуючи, таким чином, функції об'єднання, коригування й навіть контролю світової спільноти. Зародження і розвиток постіндустріального суспільства, а також пов'язане із ним проникнення в усі сфери людської діяльності інформаційних технологій активізувало не тільки масштабні зміни у суспільному бутті, але й модифікації світогляду, світосприйняття й світорозуміння, генерування нової комунікаційної стратегії міжособистісної та міжгрупової взаємодії. Реальність стрімко змінюється, і, будучи нерозривно пов'язаною із глобальним інформаційним простором, підвищує власну стохастичність, провокує прояви потужних контртенденцій в усіх сферах суспільного життя, дестабілізації усталених й упорядкованих систем, збільшує кількість інтерпретаційних сценаріїв та варіантів розвитку майбутнього.

Е. Тоффлер, визначаючи розвиток суспільства як шлях у напрямі підсилення інформаційних потоків, наголошує на тому, що найбільш важливою, практично – невичерпною сировиною для цивілізації Третьої хвилі буде інформація, включаючи уяву. Інформація набуде більшої цінності, ніж будь-коли, і нова цивілізація перебудує систему освіти й наукових досліджень.

Варто нагадати, що Е. Тоффлер розглядає сучасність як «третю хвилю» в розвитку суспільства та характеризує нову цивілізацію як таку, що несе із собою нові родинні стосунки, інші способи працювати та жити, нові економічні відносини, політичні конфлікти, й, нарешті – зміни свідомості. На думку Тоффлера, реальність нових перспектив і потенціальних можливостей «третьої хвилі» зумовлюється руйнуванням попередньої суспільної конструкції, у процесі деструкції якої зароджуються ознаки нового життя, що свідчить про реальність положень теорії самоорганізації. Визначаючи тенденції створення нового інтелектуального середовища, заснованого на комп'ютерних мережах, Тоффлер прогнозує процеси їх самоорганізації, як незалежної від людини, й, додамо – дедалі важко контрольованої системи накопичення, систематизації та структурування знань [6].

Зміни, які несе із собою нове тисячоліття, актуалізують процеси активного пошуку адекватної відповіді історичним викликам, продукування ціннісних орієнтирів, які відображують наступність цивілізаційного розвитку. Дані обставини зумовлюють необхідність філософського осмислення й обґрунтування наступних завдань:

- визначення змісту і шляхів реалізації суспільно значущих цілей, здатних поєднати ціле й частину, загальне і одиничне, суспільне й особисте;

- розробки і обґрунтування конструктивної моделі людського суспільства й суспільної людини, об'єднаних апріорно співпадаючими інтересами, цілями, пріоритетами;

- переорієнтації суспільних інтенцій від ідеалізації реального до реалізації ідеального;

- пошуку і наукового обґрунтування власного для кожного суспільства напряму розвитку в умовах глобалізації світу, з орієнтацією на принципи, тенденції та контртенденції розвитку світового процесу.

Філософське осмислення проблем, пов'язаних із освітою протягом певного історичного періоду, набуло особливої актуальності й безпосередності в кінці ХХ століття, що було пов'язане із системними, кризовими тенденціями і

явищами в системі освіти, зумовленими глобальними трансформаціями в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах світового життя.

Освітня криза в багатьох аспектах визначається процесами суспільного неусвідомлення діалектики розвитку світової і вітчизняної системи освіти, ігноруванням або неувагою до того факту, що колізії у міжнародних відносинах безумовно відбиваються на усіх сферах суспільного життя, у тому числі – в освітній. Філософська рефлексія, як вбачається, має бути спрямованою, в даному контексті, на вирішення питань і завдань, обґрунтування перспективних цілей розвитку системи освіти, саме тому проблема філософського осмислення проблем освіти, визначення вузлових точок траєкторії руху освітнього процесу повертає у нинішній час увагу дослідників.

Складність вирішення вказаних проблем підсилюється наявністю того факту, що існують різні, підчас контрадикторні позиції та ціннісні запити стосовно функціонування й розвитку системи освіти як на локальному, так і на глобальному рівнях. Очевидним є факт, що в умовах глибоких структурних трансформацій суспільство постає перед необхідністю продукування нової освітньої моделі, релевантної та адекватної умовам розвитку сучасної правової держави і громадянського суспільства.

Слідуючи визначеному підходу, логічно стверджувати, що сучасність організує, певним чином упорядковує та реконструює той світ, у якому людина існує тут і зараз. У процесі освіти і виховання суспільство реалізує таку освіту, яка етіологічно є продуктом минулого – педагоги формують в учнів світогляд, іманентний попереднім поколінням.

Висновки. Враховуючи стрімкість й непередбачуваність процесів, які змінюють оточуючий світ, суспільство усвідомлює, що світ – політично, економічно, культурно, духовно, інформаційно – змінюється швидше й кардинальніше, ніж система освіти. Тобто, розвиваючись в єдиному хронопотоці, різні системи світоустрою еволюціонують асинхронно, взаємодіючи у функціональному аспекті інконкордантно (неузгоджено),

іншими словами – педагоги, транслуючи певні знання, адаптують своїх учнів до вимог дня минулого, натомість реальність вимагає неухильного спрямування у майбутнє.

Список літератури

1. Андрос Є.І. Всезагальне та індивідуальне в культурі за умов глобалізації [Текст] / Є.І. Андрос //Людина і культура в умовах глобалізації: Збірник наукових статей. – К.: Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 85-92.
2. Гегель Г.В.Ф. Сочинения в 14 томах: Т.10 Лекции по истории философии [пер. Б.Г. Столпнера] [Текст] / Г.В.Ф. Гегель. – М.: Партийное издательство, 1932. – 490с.
3. Маркс К. Передовица в №179 «Kolnische zeitung» [Текст] / К. Маркс // К.Маркс, Ф. Энгельс. Сочинения: в 50 томах/ К. Маркс: Т.1. – М.: Государственное издание политической литературы, 1955. – 698с.
4. Монро П. История педагогики: В 2 ч. Ч.1. Древность и средние века [пер. с англ. М.В. Райх; под ред. Н.Д. Виноградова] [Текст] /П. Монро. – М.: Мир, 1917. – 329 с.
5. Пунченко О.П. Образование в системе философских ценностей: Монография [Текст] / О.П. Пунченко, Н.О. Пунченко. – Одесса, 2010. – 506 с.
6. Тоффлер Э. Третья волна [Текст] / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 1999. – 561 с.
7. Философия социальных и гуманитарных наук [Текст] / Под общ. ред. проф. С.А. Лебедева. – М.: Академический Проект, 2006. – 912 с.

References

1. *Andros Ye. I. Vsezahalne ta indyvidualne v kulturi za umov hlobalizatsii* (All general and individual culture in the process of globalization). *Liudyna i kultura v umovakh hlobalizatsii: Zbirnyk naukovykh state, pp.* 85-92.
2. *Gegel G.V.F. Sochineniya v 14 tomah: T.10 Lektsii po istorii filosofii* (Works in 14 volumes: Vol.10 Lectures on the History of Philosophy). М., 1932. 490p.
3. *Marks K. Peredovitsa v №179 «Kolnische zeitung»* (Editorial in №179 «Kolnische newspaper»). М., 1955. 698p.
4. *Monro P. Istoriya pedagogiki: V 2 ch. Ch.1.Drevnost i srednie veka* (History of Education: At 2 pm. Ch.1.Drevnost and the Middle Ages). М., 1917. 329p.
5. *Punchenko O.P. Obrazovanie v sisteme filosofskih tsennostey: Monografiya* (Education in the philosophical values: Monograph). Odessa, 2010. 506p.
6. *Toffler E. Tretya volna* (The Third Wave). М., 1999. 561p.
7. *Filosofiya sotsialnyih i gumanitarnyih nauk* (Philosophy of the Social Sciences and Humanities). М., 2006. 912p.